

Türkiye'nin Dış Ticaretinde Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın (ECO) Yeri ve Önemi

Alaattin KIZILTAN¹
Ali Rıza SANDALCILAR²

Özet

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı(ECO) Türkiye, İran ve Pakistan arasında 1985 yılında kurulmuş bölgesel bir örgüttür. 1992 yılında yedi yeni üye ülkeyi de bünyesine alarak genişlemede bulundu. Bu üyeler Afganistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'dır. Bu çalışmanın temel amacı dış ticarete Türkiye'nin ECO bölgesinde sahip olduğu karşılaştırmalı üstünlükleri analiz etmektir. Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlüklerini tespit etmede SITC sınıflandırılması, Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler İndeksi, Grubel-Lloyd İndeksi ve İhracat Benzerlik İndeksi kullanılmıştır. Analiz sonuçlarında, Türkiye'nin ECO bölgesi ile olan ticaretinde SITC sınıflandırılmasına göre bazı sektörlerde karşılaştırmalı üstünlüğünün bulunduğu tespit edilmiştir. Bu sektörler şunlardır: "Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar, Mumlar", "Makineler ve Taşıt Araçları", "İçki ve Tütün", "Çeşitli Mamul Eşya", "Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Ürünleri" ve "Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri". Türkiye'nin "Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler" ve "Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler" sektöründe ise karşılaştırmalı üstünlüğü bulunmamaktadır. Türkiye'nin "Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar" sektöründe karşılaştırmalı üstünlüğü marjinal sınırlar arasında yer almaktadır. Türkiye ile ECO bölgesi arasındaki ticarete sadece iki sektörde ticaret endüstri-içi ticaret şeklinde yapılmaktadır. Bu sektörler "Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar, Mumlar" ve "Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar"dır. Diğer sektörlerin tamamında ticaret endüstriler-arası ticaret şeklinde sürdürülmektedir. ECO bölgesi içerisinde Türkiye'nin ihracat yapısı en fazla Pakistan'ınkine benzemektedir.

Anahtar kelimeler: *Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, ECO, SITC, karşılaştırmalı üstünlükler*

¹ Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, akizil@atauni.edu.tr

² Yrd. Doç. Dr., Rize Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, aliriza.sandalcilar@rize.edu.tr

The Importance and Place of Economic Cooperation Organization (ECO) in Turkey's Foreign Trade

Abstract

Economic Cooperation Organization (ECO) is a regional organization established in 1985 by Turkey, Iran and Pakistan. In 1992, ECO was expanded to include seven new members, namely Afghanistan, Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan. The basic purpose of this study is to analyze the comparative advantages of Turkey in the ECO region. To reveal comparative advantage of Turkey, the SITC classification, the Revealed Comparative Advantage Index, the Grubel-Lloyd Index, and the Export Similarity Index were used. According to SITC classification, Turkey's trade with the ECO region has got comparative advantage in some sectors. These sectors are "animal and vegetable oils, fats and waxes"; "machinery and transport equipment"; "beverages and tobacco"; "miscellaneous manufactured articles"; "chemicals and related products"; and "food and live animals". On the other hand, Turkey does not have comparative advantage in "food and live animals" and "mineral fuels, lubricants and related materials" sectors. Turkey's comparative advantage in "manufactured goods classified chiefly by material" is in the marginal limits. In trade between Turkey and the ECO region, intra-industry trade is done in only two sectors. These are "food and live animals" and "manufactured goods classified chiefly by material". In all other sectors, trade is maintained in the form of inter-industry trade. Within the ECO region, Turkey's export structure is very similar to Pakistan's export structure.

Keywords: *Economic Cooperation Organization, ECO, SITC, comparative advantage*

1. Giriş

Dünya ekonomilerinde yüzyıllardır süregelen en temel ekonomik sorun, şüphesiz insanların refah seviyelerinin artırılması isteğidir. İnsan ihtiyaçlarının sonsuz olduğu gerçeği göz önüne alındığında bu sorunun yüzyıllarca daha devam edeceği bir diğer gerçeği ortaya koymaktadır. İnsanların ekonomik refah seviyelerindeki artış, insan ihtiyaçlarının karşılanmasıyla doğru orantılıdır. İnsan ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanılan temel girdi ise mal ve hizmetlerdir. Kısaca, insanlar mal ve hizmetleri kullanarak ihtiyaçlarını karşılamakta ve karşılandığı nispette de refah seviyeleri yükselmektedir.

İnsanların topluluklar halinde yaşadığı göz önüne alındığında, yukarıda bahsedilen sorun, “Toplumların ekonomik refah seviyelerinin nasıl artırılması gerektiği” şeklinde yeniden ifade edilebilir. Hiç şüphesiz soruya verilecek cevap değişmeyecektir. Şöyle ki, toplumda ne kadar çok mal ve hizmet tüketilirse, toplumun ekonomik refah seviyesi de o denli yüksek olacaktır. Toplumlar mal ve hizmetlere temelde iki şekilde sahip olabilirler. Bunlardan birincisi, mal ve hizmetleri kendileri üretirler ve ürettikleri bu mal ve hizmetleri tüketerek refah seviyelerini artırmayı hedefler. İkincisi, ihtiyaç duyulan mal ve hizmetler başka toplumlardan satın alınarak toplumun refah seviyesi yükseltilmeye çalışılır. Toplumun ekonomik refah seviyesinin artırılması için başka toplumlardan mal ve hizmetler satın alınması ve/veya satılması işlemlerinin tamamı uluslararası ticaret veya dış ticaret olarak adlandırılmaktadır. Bu bağlamda dış ticaret akımlarının artırılması ülkelerin temel gündemlerinden hiç düşmemiştir.

Dış ticaretin artırılması ve kolaylaştırılması dünya ticaretinin serbestleştirilmesinden geçmektedir. Ticaretin önündeki engellerin kaldırılması halinde ticaretin kendiliğinden artacağı beklenmektedir. Bu doğrultuda II. Dünya Savaşı sonrası dünya ticaretinin serbestleştirilmesi iki eksen etrafında ilerlemektedir. Evrensel Yaklaşım olarak adlandırılan birinci yaklaşım, GATT (1995 yılı sonrası DTÖ) şemsiyesi altında yürütülen çalışmalardır. Burada ticaretin serbestleştirilmesinde kabul edilen temel gerekçede ülkeler arasında gümrük tarifelerinin azaltılması veya tamamen kaldırılması hedeflenmektedir. Yaklaşık 60 yıllık GATT faaliyetlerine bakıldığında bu hedefe ulaşmada önemli adımlar atılmış olsa da, dünya ticaretinin serbestleşmesinin istenilen seviyeden çok uzak olduğu görülmektedir. Tarifeler ve tarife dışı engeller ticareti kısıtlayan temel engeller olarak yerini korumak-

tadır. Bölgesel Yaklaşım olarak adlandırılan ikinci yaklaşım ise, bazı ülke veya ülke grupları arasında ticareti engelleyen kısıtlamaların kaldırılmasıyla dünya ticaretinin kısmen serbestleşeceğini içermektedir. Burada eğer tüm dünyada ticaret serbestleştirilemiyorsa en azından belli bölgelerde ticareti serbestleştirerek bu hedefe yaklaşılması amaçlanmaktadır. DTÖ, bu bağlamda bölgesel yaklaşımı desteklemekte ve teşvik etmektedir.

Çalışmanın temel amacı, dünya ticaretinin serbestleştirilmesi amacıyla kurulmuş olan ve bu alanda faaliyetlerini sürdüren Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) ile Türkiye arasındaki ticari ilişkileri analiz etmektir. Çalışmada Türkiye'nin ECO bölgesinde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu mal grupları Uluslararası Standart Ticaret Sınıflaması (SITC) ve Açıklanmış Karşılaştırmalar Üstünlükler İndeksi (RCA) yardımıyla ortaya konulacak, bölgede ticaretin Türkiye lehine artması beklenen mal grupları tespit edilecektir.

2. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı

ECO, 1985 yılında Türkiye, İran ve Pakistan arasında kurulmuş bir bölgesel ekonomik işbirliği örgütüdür. Bu ülkeler arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler 1964 yılında kurulmuş olan Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliğine (RCD'ye) dayanmaktadır. Bölgede bir süre faaliyet gösteren RCD, 1979 sonrası üye ülkelerdeki siyasi ve ekonomik gelişmeler sonucu etkinliğini yitirmiştir. Türkiye, İran ve Pakistan arasında ekonomik ve ticari ilişkilerin yeniden aktif hale getirilmesi isteği, 1985 yılında yeniden gündeme alınmış ve yapılan çalışmalar doğrultusunda ilişkilerin ECO adında yeni bir örgüt kurularak devam ettirilmesi gerektiği benimsenmiştir.

Teşkilatta ilk ciddi değişiklik 1992 yılında yapılmıştır. SSCB'nin dağılması sonucu bağımsızlığını kazanan yeni Türk Cumhuriyetleri ile Tacikistan ve Afganistan'ın ECO'ya üyelikleri gündeme gelmiştir. 1992 yılında ECO zirve toplantısında Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan ve Afganistan teşkilata tam üye olmuşlardır. Genişleme sonrası ECO, 10 üyeli bir örgüt halini almıştır. Yeni üyeler ECO kurucu üyeleriyle birçok konuda ortak özelliğe sahiptirler. Çok yakın kültürel ve tarihi bağlara sahip bu ülke vatandaşlarının hemen hemen tamamı Müslüman'dır ve büyük bir kısmı Türk'tür. Tamamı SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanmış ve gelişmekte olan ülkeler konumdadırlar. Bu ülkelerin uluslararası sisteme en kısa sürede entegre olmaları gerekmektedir. Bu bağlamda ECO'ya katılan yeni üyeler teşkilatın faa-

liyetlerini hızlandırmış ve teşkilata dinamizm getirmiştir. Özellikle 2000 yılından sonra ECO’da daha somut adımlar atılmaya başlanıldığı görülmektedir.

Günümüzde ECO bölgesi, doğusunda Çin, kuzeyinde Rusya, güneyinde Hindistan, batısında ise Balkanların yer aldığı, Karadeniz’e, Akdeniz’e, Hazar Denizi’ne, Basra Körfezi’ne, Umman Denizi’ne, Hint Okyanusu’na kıyısı bulunan, Kafkasya’nın ve Orta Asya’nın büyük bir kısmını içine alan yaklaşık 400 milyon kişinin yaşadığı 8 milyon km²’lik bir coğrafi bölge haline gelmiştir

Tablo 1: ECO Bölgesi Sosyo-Ekonomik Göstergeler (2008 Yılı)

ECO Ülkeleri	Yüzölçümü (km ²)	Toplam Nüfus (Milyon Kişi)	GSYİH (Cari Fiyatlarla, Milyon Dolar)	KBDG-SYİH (Dolar)	Reel GSYİH Büyüme Hızı(%) (2000-2008)	GSYİH’nın Sektörel Dağılım		
						Tarım	Sanayi	Hizmetler
Afganistan	652.000	25,0	12,1	429	8,7	36,4	24,2	36,5
Azerbaycan	86.600	8,7	46,4	5349	16,6	6,5	59,5	34,0
İran	1.648.196	72,2	344,8	4732	6,6	11,0	45,3	43,7
Kazakistan	2.717.000	15,7	132,2	8502	9,4	5,7	28,3	66,0
Kırgızistan	198.500	5,3	5,0	951	4,9	31,7	19,8	48,4
Pakistan	796.094	162,4	167,6	1044	5,3	19,6	26,8	53,7
Tacikistan	143.100	7,4	5,1	795	8,7	19,4	18,4	42,6
Türkiye	774.815	71,1	729,4	10472	4,8	11,2	26,8	61,9
Türkmenistan	488.100	5,0	29,5	3863	14,4	19,7	39,2	44,2
Özbekistan	447.400	27,3	27,9	1027	6,3	27,3	30,3	42,4
ECO Bölgesi (Toplam/Ortalama)	7.951.806	400,0	1500,1	4082	8,6	16,6	32,7	48,5

Kaynak:ECO Secretariat Database 2009; UNCTAD Handbook of Statistics 2008; ABD, Key Indicators For Asia and Pacific 2008 ve Türkiye İstatistik Kurumu verilerinden oluşturuldu.

Tablo 1’de ECO bölgesine ait temel sosyo-ekonomik göstergeler yer almaktadır. Buna göre, bölgenin toplam yüzölçümü yaklaşık 8 milyon km²’dir. En fazla yüzölçüme sahip ülkeler sırasıyla Kazakistan, İran ve Türkiye; en az yüz ölçüme sahip ülkeler ise Azerbaycan ve Tacikistan’dır. ECO bölgesinin toplam nüfusu 2008 yılı verilerine göre yaklaşık 400 milyon kişidir. En fazla nüfusu sahip ülke 162,4 milyon kişi ile Pakistan; en az nüfusa sahip ülke ise 5 milyon kişi ile Türkmenistan’dır. 2008 yılında bölgede 1,5 trilyon dolarlık GSYİH elde edilmiştir. Bölge GSYİH’sının yaklaşık yarısını (729,4 milyar dolar) Türkiye tek başına üretmektedir.

Türkiye'yi 344,8 milyar dolarla İran, 167,6 milyar dolarla Pakistan takip etmektedir. En az GSYİH'ya sahip ülkeler ise 5 milyar dolar ve 5,1 milyar dolarla sırasıyla Kırgızistan ve Tacikistan'dır. ECO bölgesinde kişi başına düşen GSYİH 2008 yılında ortalama 4082 dolar olarak gerçekleşmiştir. 2000–2008 döneminde bölgede reel GSYİH büyüme hızı ortalama %8,6 olarak hesaplanmıştır. GSYİH'nın %16,6'sı tarım sektöründen, %32,7'si sanayi sektöründen ve %48,5'i hizmetler sektöründen elde edilmektedir.³

3. ECO'da Ticareti Serbestleştirme Çalışmaları ve Türkiye'nin Bölgesel Ticaretine Etkileri

ECO, üyeleri arasında ileri düzeyde ekonomik işbirliği hedefleyen bir bölgesel ekonomik örgüttür. Bu aşamada örgütün ekonomik entegrasyon hareketlerinin ilk aşaması olan ekonomik işbirliği safhasında olduğu söylenebilir. Ancak bölgede ticaret adım adım serbestleştirilerek, 2015 yılında ECO Bölgesi Serbest Ticaret Alanı kurulması teşkilatın ana hedefleri arasında yer almaktadır.⁴ Türkiye Orta Asya ve Güney Asya ülkeleriyle her ne kadar ikili anlaşmalarla ticaretini arttırmaya çalışıyorsa da, genel olarak ticari faaliyetlerin ECO şemsiyesi altında yürütülmekte olduğunu söylemek mümkündür. Bölgede ikili faaliyetlerle atılan adımların önemli bir kısmı, daha önce ECO çatısı altında atılmak istenen adımların bir sonucu niteliğindedir. Bu doğrultuda, bölgede ticaretin serbestleştirilmesi için yürütülen temel çalışmalar aşağıda açıklanmaktadır:

3.1. ECO Ticaret Anlaşması (ECOTA)

ECO bölge içi ticareti ve ticari ilişkileri hukuksal bir zemine oturtma çalışmaları 2003 yılında ECO Ticaret Anlaşması (ECOTA)'nın imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. ECOTA'nın 2. maddesinde anlaşmanın amacı, "... karşılıklı ödümlerin verilmesi, tarifelerin azaltılması ve tarife dışı engellerin kaldırılmasıyla ECO üye ülkeleri arasında ekonomik işbirliğini güçlendirmek ve ortak prensiplere dayalı bölge ticaretini arttırmak, desteklemek ve teşvik etmektir" şeklinde açıklanmaktadır.⁵

ECOTA'nın 4. maddesi ithalatta alınan gümrük vergilerini düzenlemekte ve tarifelerdeki indirimin nasıl yapılacağını açıklamaktadır. Buna

³ Alaattin Kızıltan ve A. Rıza Sandalcılar, "Türkiye-Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Arasındaki Potansiyel Ticaret: Çekim Modeli Yaklaşımı", *11. Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu*, 28–30 Mayıs 2010, Sakarya.

⁴ Pervez Tahir, "Prospects of Economic Integration among the ECO Countries", *The Pakistan Development Review*, Vol. 43, No: 4, Part: II, Winter 2004, pp. 913-923.

⁵ ECO Sekreteryası, ECO Ticaret Anlaşması, <http://www.ecosecretariat.org>, Erişim: 24.05.2010

göre, anlaşma yürürlüğe girdikten sonra maksimum 8 yıl içinde en yüksek tarife dilimindeki eşyaların tarife oranları %15 azaltılacaktır. Bunun için öncelikle taraf ülkeler indirim uygulanacağı bir liste hazırlayacaklar ve 8 yıl içinde bu listede öngörülen %15 tarife indirimini gerçekleştireceklerdir. Ayrıca, tarife indiriminin uygulanacağı liste, toplam tarife listesinin en az %80'ini kapsamı öngörülmektedir. Afganistan için bu süre 15 yıl olarak anlaşmada belirtilmiştir. ECOTA'nın 5. maddesinde ise ithalatta gümrük geçişlerinde alınan her türlü verginin anlaşma yürürlüğe girdikten sonra iki yıl içinde kaldırılması planlanmaktadır. Söz konusu vergiler, gümrük vergilerinden ve yerli mallar üzerinden alınan her türlü vergiden hariç, toplanan vergilerdir. Ayrıca, üye ülkeler arasında her türlü tarife dışı engellerin kalkması ECOTA'nın 6. maddesinde vurgulanmaktadır. Buna göre anlaşma yürürlüğe girdikten sonra iki yıl içerisinde ithalattaki miktar kısıtlamaları, kotalar, ithalat lisansları ve diğer benzeri tarife dışı kısıtlamalar kaldırılacaktır.

ECOTA'da, anlaşmaya taraf ülkelerin en az beşinin onaylamasından sonra otuz gün içinde yürürlüğe girmesi şartı yer almaktadır. Şu ana kadar ECOTA Afganistan, İran, Pakistan, Tacikistan ve Türkiye tarafından onaylanmış ve bu ülkeler arasında yürürlüğe girmiş bulunmaktadır. Söz konusu ülkeler anlaşma doğrultusunda taviz verecekleri tarife listesini hazırlamaktadırlar. Sonuç olarak, ECOTA, zaman içerisinde bölgede çok geniş kapsamlı bir Tercihli Ticaret Sisteminin kurulmasını sağlayacaktır.

Türkiye bu sistemin kurulmasına olumlu destekler vermektedir. Avrupa Birliği kapsamında yürütülen çalışmalarda sanayi ürünleri grubunda gümrük vergilerinin tamamen kalktığı, diğer ürün gruplarında ise gümrük vergilerinin kısmen kalktığı veya azaltıldığı göz önüne alındığında, Türkiye'nin ECOTA'ya vereceği olumlu desteğin etkilerinden uzun dönemde yararlanması beklenmektedir.

3.2. ECO Transit Ticaret Anlaşması (TTA)

ECO Transit Ticaret Anlaşması (TTA), ECO üyeleri arasında transit geçişleri kolaylaştıran bir anlaşmadır. ECO ülkeleri arasında karayolu, demiryolu, denizyolu ve havayolu taşımacılığında veya bunların kombine taşımacılığında taşınan her türlü eşyadan ithalat vergisi, ihracat vergisi, gümrük vergisi ve diğer vergileri ödemedi geçiş imkânı tanıyan transit ticaret sistemi TTA aracılığıyla yürürlüğe konulmuştur.

Anlaşma doğrultusunda oluşturulan ECO Transit Ticaret Garanti Birliği, üye ülkeler arasındaki geçişlerde, üye ülke yetkili kurumlarıyla ortaklaşa garantileme sistemini uygulamaktadır. Garanti Birliği, transit geçiş yapılan ülkenin geçiş sırasında herhangi bir olumsuzluk durumunda zarara uğramamasını, zarara uğraması halinde ise söz konusu zararın ödenmesini garanti altına almakla sorumludur. Ayrıca Garanti Birliği, ECO bölgesinde yolcu geçişlerinin de kolaylaştırılması için tüm ECO üye ülkeleri gümrük idareleri tarafından kabul edilecek olan bir ECO Yolcu Vesikası hazırladı. ECO Yolcu Vesikasının teknik ayrıntıları ve uygulanabilirliği üzerinde çalışmalar devam etmektedir.⁶

3.3. ECO Transit Taşımacılık Çerçeve Anlaşması (TTFA)

ECO Transit Taşımacılık Çerçeve Anlaşması (TTFA), taraf olan ülke topraklarından eşya, bagaj ve yolcu geçişlerinin kolaylaştırılmasını öngören ve bu geçişlerin nasıl ve hangi şartlarda yapılması gerektiğinin tespit eden bir anlaşmadır. Anlaşma, Transit Taşımacılık Koordinasyon Konseyi kurulmasını ve TTFA'nın bu konsey aracılığıyla yürütülmesini hedeflemektedir. Burada asıl amaç, transit geçişler sırasında karayolu, denizyolu, havayolu ve demiryolu taşıtının yapması ve uyması gereken teknik ve hukuksal yükümlülükleri tespit etmektir.⁷

Türkiye'nin de taraf olduğu uluslararası ticarete kullanılan TIR Karnesi (IRU) ve Karayolu Taşıma Senedi (CMR) sistemine benzer bir sistemin ECO bölgesi içerisinde oluşturulması hiç şüphesiz bölge içi ticareti hızlandıracak ve kolaylaştıracaktır. Dış ticaretin önemli bir aktörü olan taşıyıcı firmaların etkiliğini artıracaktır.

3.4. ECO Gümrük Konularında Karşılıklı Yönetimsel Yardımlaşma Anlaşması

ECO üye ülkeleri arasında gümrük idareleri seviyesinde işbirliğinin başlatılması çalışmaları 2009 yılında ECO Gümrük Konularında Karşılıklı Yönetimsel Yardımlaşma Anlaşmasının üye ülkeler tarafından imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Anlaşma, üye ülke gümrük idareleri arasında gümrük işlemlerinin basitleştirilmesi ve uyumlaştırılmasını amaçlamaktadır.⁸

⁶ Orhan Işık, "Trade Facilitation and Trade Development Strategy: ECO Experience", *UNCTAD, Expert Meeting on Trade Facilitation as an Engine for Development*, Geneva, 21-23 September 2005.

⁷ ECO Sekretaryası, ECO Transit Taşımacılık Çerçeve Anlaşması, <http://www.ecosecretariat.org>, Erişim: 01.06.2010

⁸ ECO Sekretaryası, ECO Gümrük Konularında Karşılıklı Yönetimsel Yardımlaşma Anlaşması, <http://www.ecosecretariat.org>, Erişim:01.06.2010

3.5. ECO İşadamları için Vize İşlemlerinin Basitleştirmesi Anlaşması

1995 yılında ECO Üye Ülkeleri İşadamları için Vize İşlemlerinin Basitleştirmesi Anlaşması, 2008 yılında ise ECO Üye Ülkeleri İşadamları ve Transit Sürücüler için Vize İşlemlerinin Basitleştirmesi Ek Protokolü kabul edilmiştir. Anlaşma doğrultusunda üye ülkeler arasında işadamlarının ve transit sürücülerin vizesiz dolaşımının sağlanması veya bu işlemlerin basitleştirilmesi hedeflenmektedir.

Son yıllarda Türkiye gerek bölge ülkeleriyle ve gerekse dünya genelinde yaptığı ikili görüşmeler sonucu karşılıklı vize uygulamalarını sonlandırılmakta, Türk vatandaşlarının ve özellikle Türk işadamlarının serbest dolaşımı sağlanmaktadır

Tablo 2: Türkiye'nin ECO Ülkeleriyle Dış Ticareti (Milyon \$)

	Yıllar	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
İran	İhracat	235,8	360,5	334,0	533,8	813,0	912,9	1066,9	1441,2	2029,7
	İthalat	815,7	839,8	921,0	1860,7	1962,1	3469,7	5626,6	6615,4	8199,7
Pakistan	İhracat	52,9	31,2	57,5	70,4	86,4	187,6	129,6	157	155
	İthalat	82,2	101,3	117,7	192,0	240,7	315,5	379,6	531,6	586,2
Afganistan	İhracat	8,1	7,0	20,2	36,5	70,9	113,4	91,1	109,3	136,9
	İthalat	0,5	0,4	1,1	2,7	6,8	8,3	9,6	12,5	8,5
Azerbaycan	İhracat	230,4	225,2	231,4	315,5	403,9	528,1	695,3	1048,0	1666,0
	İthalat	95,6	78,1	64,6	122,6	135,5	272,3	340,5	330,0	928,0
Kazakistan	İhracat	118,7	119,8	160,2	234,0	355,6	459,9	696,8	1080,0	891,0
	İthalat	346,4	90,3	203,9	266,6	442,2	558,9	993,7	1284,0	2332,0
Kırgızistan	İhracat	20,6	17,4	24,0	40,9	74,7	89,5	132,2	181,0	191,0
	İthalat	2,4	6,3	17,6	10,9	13,4	14,1	27,5	45,0	48,0
Tacikistan	İhracat	4,5	15,6	10,9	29,5	41,6	46,7	71,8	118,1	176,4
	İthalat	16,5	13,7	40,7	57,0	62,8	47,3	118,4	143,3	147,7
Türkmenistan	İhracat	120,2	71,7	110,0	170,3	214,8	180,6	281,3	340,0	663,0
	İthalat	97,9	71,7	106,3	123,7	175,8	160,7	189,9	397,0	389,0
Özbekistan	İhracat	82,6	36,0	93,7	138,4	145,2	151,1	176,0	226,0	337,0
	İthalat	85,8	36,0	75,3	99,5	178,7	261,5	415,8	614,0	581,0
ECO Toplamı	İhracat	873,8	884,4	1041,9	1569,3	2206,1	2669,8	3341,0	4700,6	6246,0
	İthalat	1543,0	1237,6	1548,2	2735,7	3218,0	5108,3	8101,6	9972,8	13220,1
	Denge	-669,2	-353,2	-506,3	-1166,4	-1011,9	-2438,5	-4760,6	-5272,2	-6974,1

Kaynak: ECO Sekretariat, Statistics Database 2009'dan oluşturuldu.

4. Türkiye-ECO Arasındaki Ticaretin Durumu

Tablo 2'de Türkiye'nin ECO ülkeleriyle olan dış ticaretleri yıllar itibarıyla gösterilmektedir. Buna göre Türkiye'nin ECO bölgesine karşı sürekli artan oranda dış ticaret açığı verdiği görülmektedir. 2000 yılında dış ticaret

açığı 669,2 milyon dolar iken 2008 yılında bu değer yaklaşık 7 milyar dolara yükselmiştir. Ülkeler itibarıyla bakıldığında Afganistan, Azerbaycan, Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan'la dış ticaret fazlası oluşurken; İran, Pakistan, Kazakistan ve Özbekistan'la dış ticaret açığı oluşmaktadır. Türkiye'nin ECO geneline karşı dış ticaret açığı vermesinin temel nedeni, bölgeden ithal edilen petrol, petrol ürünleri ve doğal gazdır.⁹

Tablo 3'de Türkiye'nin ECO ülkeleriyle olan ticaretinin ECO toplamı içindeki payları ile Türkiye'nin toplam dış ticareti içindeki payları verilmektedir. Buna göre, Türkiye'nin ECO bölgesinde ihracatta en büyük ticari ortağı İran, Azerbaycan ve Kazakistan'dır. İthalatta ise en büyük ticari ortak yine İran ve Kazakistan'dır. Bölgeye yapılan toplam ihracatın yaklaşık üçte birini; bölgeden yapılan toplam ithalatın ise yaklaşık üçte ikisini Türkiye İran'la gerçekleştirmektedir. Bu durumda Türkiye'nin ECO bölgesinde en büyük ticari ortağı İran'dır.

Tablo 3: Türkiye-ECO Toplam Dış Ticaretinin (%) Dağılımı

		Türkiye-ECO Toplam Dış Ticaretinin ECO Ülkelerine (%)					Türkiye'nin Toplam Dış Ticaretinde ECO				
		Dağılımı					Ülkelerine (%) Payı				
		2000	2005	2006	2007	2008	2000	2005	2006	2007	2008
İran	İhracat	26,98	34,19	31,93	30,66	32,50	0,84	1,24	1,25	1,34	1,54
	İthalat	52,86	67,92	69,45	66,33	62,02	1,50	2,97	4,03	3,89	4,06
Pakistan	İhracat	6,05	7,03	3,88	3,34	2,48	0,19	0,26	0,15	0,15	0,12
	İthalat	5,32	6,18	4,69	5,33	4,43	0,15	0,27	0,27	0,31	0,29
Afganistan	İhracat	0,93	4,25	2,73	2,33	2,19	0,03	0,15	0,11	0,10	0,10
	İthalat	0,03	0,16	0,12	0,13	0,06	0,00	0,01	0,01	0,01	0,00
Azerbaycan	İhracat	26,36	19,78	20,81	22,30	26,67	0,83	0,72	0,81	0,98	1,26
	İthalat	6,19	5,33	4,20	3,31	7,02	0,17	0,23	0,24	0,19	0,46
Kazakistan	İhracat	13,58	17,23	20,86	22,98	14,27	0,43	0,63	0,81	1,01	0,67
	İthalat	22,44	10,94	12,27	12,88	17,64	0,63	0,48	0,71	0,76	1,15
Kırgızistan	İhracat	2,35	3,35	3,96	3,85	3,06	0,07	0,12	0,15	0,17	0,14
	İthalat	0,15	0,28	0,34	0,45	0,36	0,00	0,01	0,02	0,03	0,02
Tacikistan	İhracat	0,51	1,75	2,15	2,51	2,82	0,01	0,06	0,08	0,11	0,13
	İthalat	1,07	0,93	1,46	1,44	1,12	0,03	0,04	0,08	0,08	0,07
Türkmenistan	İhracat	13,75	6,76	8,42	7,23	10,61	0,43	0,25	0,33	0,32	0,50
	İthalat	6,34	3,15	2,34	3,98	2,94	0,18	0,14	0,14	0,23	0,19
Özbekistan	İhracat	9,45	5,66	5,27	4,81	5,40	0,30	0,21	0,21	0,21	0,26
	İthalat	5,56	5,12	5,13	6,16	4,39	0,16	0,22	0,30	0,36	0,29
ECO	İhracat	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	3,15	3,63	3,91	4,38	4,73
	İthalat	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	2,83	4,37	5,80	5,86	6,55

Kaynak: ECO Secretariat Statistics Database 2009'dan oluşturuldu.

⁹ Uluslararası İlişkiler Stratejik Araştırmalar Merkezi, TÜRKSAM, <http://www.turksam.org/tr/a1372.html>, Erişim:23.08.2009

Türkiye'nin toplam ihracatı içinde ECO bölgesine yapmış olduğu toplam ihracatın oranı 2008 yılında %4,73 olmuştur. Aynı yıl gerçekleşen ithalat oranı %6,55'tir. Bu oranlara bakıldığında Türkiye'nin toplam dış ticareti içinde ECO bölgesinin çok büyük bir yer tutmadığı görülmektedir.

5. Çalışmanın Amacı ve Kullanılacak Yöntemler

Çalışmada Türkiye'nin ECO bölgesiyle olan ticareti analiz edilecektir. Analiz sonucunda Türkiye'nin bölgede hangi sektörlerde daha avantajlı konumda olduğu veya hangi sektörlerde daha dezavantajlı olduğu tespit edilecektir. Bölgeyle olan ticarete, ticaretin endüstri içi ticaret şeklinde mi yoksa endüstrilerarası ticaret şeklinde mi devam etmekte olduğu ortaya konulacak; Türkiye ile diğer ECO ülkelerinin ihracat yapıları karşılaştırılıp rekabet durumu ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bunun için Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler İndeksi (RCA), Grubel-Lloyd İndeksi (G-L İndeksi) ve İhracat Benzerlik İndeksi (ESI) kullanılacaktır.

5.1. SITC ve Karşılaştırmalı Üstünlükler: Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler İndeksi

Uluslararası Standart Ticaret Sınıflaması (SITC), dış ticarete kullanılan malların sınıflandırılmasını sağlayan bir sistemdir.¹⁰ SITC, Birleşmiş Milletler Teşkilatı tarafından hükümetlerin işbirliği ve uzmanların görüşleri alınarak hazırlanmış, uluslararası karşılaştırmalara olanak sağlamak amacıyla 1950 yılından itibaren kullanılması tavsiye edilmiştir. 1960'lara gelindiğinde birçok ülke dış ticaret istatistiklerini SITC ile ilişkili sınıflamalara göre düzenlemeye başlamış, uluslararası kuruluşların birçoğu da dış ticaret istatistikleri için SITC'yi temel almıştır. SITC, özellikle uluslararası dış ticaret verilerinin karşılaştırılmasında kullanılmaktadır.¹¹

Dış Ticaret hacminin artması ve teknolojik yenilikler nedeniyle SITC'nin revize edilmesi ihtiyaç haline gelmiş, sınıflama 4 defa revize edilmiştir. Halen 1986 yılına ait SITC Revize 3 (SITC-3) listesi kullanılmaktadır. Sınıflandırma birden beşe kadar basamaklı bir yapı ile oluşturulmuştur. SITC Revize 3 sınıflandırma listesi; 10 adet 1 basamaklı, 67 adet 2 basamaklı, 261 adet 3 basamaklı, 1033 adet 4 basamaklı, 3121 adet 5 basamaklı koddan oluşmaktadır. SITC-3 sınıflandırma listesinin, 1 basamaklı kodları aşağıda gösterilmiştir.

¹⁰ Halil Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat*, 3. Baskı, Güzem Can Yayınları, İstanbul, 2002, s. 577

¹¹ Türkiye İstatistik Kurumu, *Dış Ticaret İstatistikleri ve Endeksleri*, Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi-2, TÜİK Matbaası, Ankara, Ocak 2008, s. 22.

SITC–3 Sınıflandırma Listesi:

0. Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri

1. İçki ve Tütün

2. Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler

3. Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler

4. Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar, Mumlar

5. Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Ürünleri

6. Baslıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar

7. Makineler ve Taşıt Araçları

8. Çeşitli Mamul Eşya

9. SITC'de Sınıflandırılmamış Eşyalar

SITC sınıflandırma yöntemiyle ülkelerin sahip oldukları karşılaştırmalı üstünlükler tespit edilmekte, avantajlı ve dezavantajlı oldukları mal grupları bu yöntemle ortaya konulmaktadır.¹² Belli bir döneme ait iki ülkenin ihracat ve ithalat verileri, SITC 1, 2, 3, 4 veya 5 basamağa göre elde edilip sıralandığında, söz konusu mal grubunda hangi ülkenin daha çok avantajlı veya hangi ülkenin daha az avantajlı olduğu büyük ölçüde tahmin edilebilmektedir. Örneğin SITC Revize 3'e göre 2 grubundan belli bir dönem boyunca A ülkesi ile B ülkesi arasındaki dış ticarete, A ülkesi B ülkesine daha fazla ihracat yapıp, daha az ithalat gerçekleştiriyorsa bu mal grubunda A ülkesinin B ülkesine karşı nispi olarak daha avantajlı olduğu veyahut B ülkesinin A ülkesine karşı nispi olarak daha dezavantajlı oldu-

¹² Örnek çalışmalar için bakınız:

Mustafa Ersungur, Alaattin Kızıltan ve Kerem Karabulut, "Türkiye İle Diğer Türk Cumhuriyetlerinin Ekonomik İlişkilerinin Analizi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 14, S. 35, Erzurum, 2007, s. 285–310.

Hüseyin Altay, "Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi Kapsamında Türk Endüstrilerinin Avrupa Birliği (15) Pazarındaki Rekabet Gücü Düzeylerinin İncelenmesi: 1995–2007", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 21, Ağustos 2008, s. 215–239.

Özge Aynagöz Çakmak, "Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler ve Rekabet Gücü: Türkiye Tekstil ve Hazır Giyim Endüstrisi Üzerine Bir Uygulama", *Ege Akademik Bakış*, Ege Üniversitesi, C. 5, S. 1-2, Ocak-Temmuz 2005, s. 65-76.

Özge Aynagöz Çakmak ve Şiir Yılmaz, "The Dynamic Effects Of Economic Integration: A Comparative Study On The Competitive Power Of Turkey And EU-8", *The European Trade Study Group (ETSG)*, April 2008, (<http://www.etsg.org/ETSG2008/Papers/Yilmaz.pdf>, E.T: 26.08.2009)

Helena Marques, "Trade Similarities Between Eastern and Southern Europe: Opportunities or Competition?", *The Estey Centre Journal of International Law and Trade Policy*, Vol. 3, No: 2, Canada, 2002, p. 199-221,

ğu söylenebilmektedir. Bu durumda iki ülke arasında avantajlı olunan mal grubunda söz konusu ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu kabul edilebilmektedir.¹³

Ayrıca, literatürde ülkeler arasında var olan karşılaştırmalı üstünlüklerin göreceli kavramlarla değil de, sayısal yöntemlerle ölçülmesine yönelik farklı çalışmalar bulunmaktadır. Bu konuda ilk çalışmaları Liesner ortaya koymuştur.¹⁴ Daha sonra bu çalışmalar Balassa tarafından geliştirilmiş ve literatürde Balassa İndeksi olarak adlandırılmıştır.¹⁵ Balassa'ya göre ülkeler arasındaki karşılaştırmalı üstünlükleri belirleyen birçok faktör bulunmaktadır. Hatta bu faktörlerin bazıları daha etkin iken bazıları da karşılaştırmalı üstünlüklerin belirlenmesinde nispeten daha zayıf kalmaktadır. Bu etkinlik ve zayıflığa bağlı olarak da bu faktörlerin ölçülmesi zorlaşmaktadır. Bu açıdan Balassa, gözlemlenebilir ya da gözlemlenmiş ticari ilişkileri temel alıp ölçülen karşılaştırmalı üstünlüğü "Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler"¹⁶ olarak adlandırmıştır.¹⁷ Bu alanda en çok kullanılan bir diğer kriter de T. L. Vollrath'ın geliştirdiği indekslerdir.¹⁸ Bu çalışmalarda indekleme yöntemiyle ülkelerin açıklanmış ihracat değerlerinden karşılaştırmalı olarak ülkelerin avantajlı veya dezavantajlı olduğu sektörler tespit edilmeye çalışılmaktadır. Aşağıda formüle edilen indeks, literatürde geliştirilmiş ve yaygın olarak kullanılan açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükleri ölçmeye yarayan bir indekstir.

$$RCA = \ln \left[\frac{X_{ij} / X_{it}}{M_{ij} / M_{it}} \right]$$

Denklemden;

RCA : Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük indeksini,

X_{ij} : J ülkesinin i mal grubunda yaptığı ihracatını,

X_{it} : J ülkesinin i mal grubunda yaptığı toplam ihracatı,

M_{ij} : J ülkesinin i mal grubunda yaptığı ithalatı,

¹³ Ersungur, Kızıltan ve Karabulut, agm, s. 285-310.

¹⁴ H. H. Liesner, "The European Common Market and British Industry", *Economic Journal*, No. 68, 1958, pp. 302-316.

¹⁵ Bela Balassa, "Trade Liberalisation and Revealed Comparative Advantage", *The Manchester School*, No. 33, 1965, pp. 99-123.

¹⁶ Orijinal ifade Revealed Comparative Advantage'dir. (Balassa, *ibid*, pp. 99-123)

¹⁷ Altay, agm, s. 215-239.

¹⁸ Utku Utkulu, *Türkiye'nin Dış Ticareti ve Değişen Mukayeseli Üstünlükler*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2005, s. 14-17.

Mit : J ülkesinin i mal grubunda yaptığı toplam ithalatı ifade etmektedir.

RCA'nın alabileceği değerlere göre karşılaştırmalı üstünlüğün veya rekabet gücünün değerlendirilmesi ise şöyle yapılmaktadır:

İlgili sektör veya mal grubunda,

$RCA > 0,5$ ise ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğünün yüksek olduğu;

$0,5 > RCA > -0,5$ ise karşılaştırmalı üstünlüğün marjinal sınırdaki olduğu,

$RCA < -0,5$ ise karşılaştırmalı üstünlüğün çok düşük olduğu yorumu yapılmaktadır.

5.2. Endüstriler Arası Ticaret ve Endüstri İçi Ticaret: Grubel-Lloyd İndeksi

Endüstriler arası ticaret (EAT) farklı nitelikteki endüstrilere giren malların ithalat ve ihracatına dayanan ticaret şeklidir. Özellikle gelişmiş ülkelerle az gelişmiş ülkeler arasında kendini gösterir. Az gelişmiş ülkeler sanayileşmiş ülkelere emek yoğun endüstrilerin mallarını ihraç edip, onlardan sermaye yoğun endüstrilerin mallarını ithal ederler.¹⁹ Klasik dış ticaret teorileri EAT'ı konu edinmektedir. Örneğin Heckscher-Ohlin Teorisi EAT ile açıklanmaktadır. Buna göre bir ülkenin emek yoğun mal olan bulunduğu ihraç edip buna karşılık sermaye yoğun cep telefonu ithal etmesi EAT olarak adlandırılabilir.²⁰

EAT, endüstriler arası uzmanlaşmayı öngörmektedir. Her ülke karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu endüstride uzmanlaşır. Ülkelerde belli endüstrilerde karşılaştırmalı üstünlükler artarken diğer endüstrilerde karşılaştırmalı üstünlükler azalır. Bunun sonucunda bir ülkenin ihraç ürünleri ile ithal ürünleri arasındaki benzerlikler sürekli azalır.²¹

Endüstri içi ticaret (EİT) ise, faktör girdileri ve tüketim açısından birbirlerine yakın ikame mallarının eş zamanlı ithalat ve ihracatı olarak tanımlanmaktadır.²² Bir başka ifadeyle, benzer özelliklerdeki ülkeler arası aynı endüstriye ait bir malın hem ithalatının hem de ihracatının yapılması sonucu ortaya çıkan ticaret EİT'tir. Özellikle sanayileşmiş ülkeler arasında

¹⁹ Seyidoğlu, agm, s. 170.

²⁰ Paul R. Krugman and Maurice Obstfeld, *International Economics Theory And Policy*, Sixth Edition, Addison-Wesley World Student Series, USA, 2003, pp. 67-91.

Robert M. Dunn and John H. Mutti, *International Economics*, 6th Edition, Routledge, New York, 2004, pp. 52-64.

Kenan Çelik, *Uluslararası İktisat*, 4. Baskı, Murathan Yayınevi, Trabzon, 2008, s. 101-139.

²¹ Robert J. Carbaugh, *International Economics*, Tenth Edition, Thomson South Western, USA, 2005, p. 77.

²² Feride Doğaner Gönel, "Tekstil Sektöründe Endüstri İçi Ticaret", <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/tekstilsayi21.doc>, Erişim: 25.08.2009

bu tür bir dış ticaret görülmektedir. Benzer faktör yoğunluktaki malların aynı ülke tarafından hem ithalatının hem de ihracatının yapılması EİT kavramıyla açıklanmaktadır.

Ekonomik entegrasyon teorileri açısından durum değerlendirildiğinde, iki ülke arasında EİT yapılıyorsa bu ekonomiler rakip ekonomi olarak, EAT yapılıyorsa bu ekonomiler de tamamlayıcı ekonomiler olarak değerlendirilmektedir. Ekonomik entegrasyon teorisine göre, serbest piyasa koşullarına sahip rakip ekonomiler arasında daha çok endüstri içi ticaret, kaynakların daha etkin kullanımını sağlayacaktır. Bu bakımdan aynı endüstri içinde karşılıklı ticaretin geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır

İki ülke arasındaki ticaretin EİT veya EAT olduğu, o ülke ekonomilerinin tamamlayıcı mı yoksa rakip ekonomiler mi olduğunun temel göstergelerinden biri olması nedeniyle önem arz etmektedir. Bu durumun tespiti iki ülke arasındaki ticaretin EİT mi yoksa EAT mı olduğunun ölçülmesiyle ortaya konulmaktadır. EİT ölçümlerinde Herbert Grubel ve Peter Lloyd'un klasikleşmiş denklemlerinden yararlanılır. Literatürde Grubel-Lloyd İndeksi olarak adlandırılır. Grubel-Lloyd denklemi aşağıda verilmiştir.

$$EIT = 1 - \frac{|X_{ij} - M_{ij}|}{(X_{ij} + M_{ij})}$$

Denklemden;

EİT : Endüstri içi ticaret katsayısını,

X_{ij} : J ülkesinin i malı ihracatını,

M_{ij} : J ülkesinin i malı ithalatını,

$X_{ij} + M_{ij}$: J ülkesinin i malındaki dış ticaret hacmini,

$|X_{ij} - M_{ij}|$: J ülkesinin i malındaki dış ticaret açığı veya fazlasını göstermektedir.

Bu denkleme göre EİT katsayısı “0” ile “1” arasında bir sayıdır. “0” çıkması EİT olmadığı, “1” olması ise bir endüstrinin malının ihraç ve ithalinin birbirine eşit olduğunu yani EİT’in maksimum olduğunu göstermektedir. Katsayı 1’e ne derece yaklaşırsa, EİT’in o derece fazla olduğu söylenir.

Bir mal değil de, bir mal grubunda EİT hesaplanmak istenirse, denklem aşağıdaki şekilde değiştirilmelidir.

$$EIT = 1 - \frac{|\sum X_{ij} - \sum M_{ij}|}{(\sum X_{ij} + \sum M_{ij})}$$

5.3. İhracat Yapısındaki Benzerlikler: İhracat Benzerlik İndeksi

Ülkelerin ihracat yapılarının benzer veya farklı olması ekonomik entegrasyonun başarı şartları arasında yer almaktadır. Aynı pazarda benzer ihracat yapılarına sahip ülkeler arasında rekabetin, farklı ihracat yapılarına sahip ülkelere oranla daha etkili olacağı beklenmektedir.²³ Rakip ülkelerin hangilerinin olduğunu belirlemek için Finger ve Kreinin'in geliştirdiği ihracat benzerlik indeksi (ESI) (Export Similarity Index) kullanılmaktadır.²⁴ ESI ile iki ülke veya ülke grubu arasındaki ihracatın benzerliğinin zaman içindeki değişimi gözlemlenebilir. Böylece ülkelerin ihracat yapısı ve ekonomik yapısının zaman içinde daha benzer ya da daha farklı hale gelme derecesi konusunda bir yorum yapılması mümkün olabilir.²⁵

ESI, aynı pazarda yer alan herhangi iki ülkenin, herhangi mal veya mal gruplarında pazara yapmış oldukları toplam ihracat içindeki paylarının minimum değerlerinin toplanmasıyla bulunur.²⁶ ESI aşağıdaki şekilde formüle edilmektedir.

$$ESI_{(ab,c)} = \sum_j \min \left[\frac{X_{j(a,c)}}{\sum_j X_{j(a,c)}}, \frac{X_{j(b,c)}}{\sum_j X_{j(b,c)}} \right]$$

Denklemden;

ESI (ab,c) : a ve b ülkelerinin c pazarındaki ihracat benzerlik indeksini,

$X_{j(a,c)}$: a ülkesinin c pazarına j malı ihracatını,

$\sum_j X_{j(a,c)}$: a ülkesinin c pazarına j malından toplam ihracatını,

$X_{j(b,c)}$: b ülkesinin c pazarına j malı ihracatını,

²³ Besim Üstünel, *Milletlerarası İktisadi Birleşme Teorisi*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1960, s. 34.

²⁴ J.M. Finger and M.E Kreinin, "A Measure of Export Similarity and Its Possible Uses", *Economic Journal*, No: 89, 1979, pp. 905-912.

²⁵ Koray Gürpınar ve Mehmet Barca, "Türk Mobilya Sektörünün Uluslararası Rekabet Gücü Düzeyi ve Nedenleri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, C. X, S. 1, 2008, s. 266.

²⁶ Güzin Ertat ve Seda Ekmen, "Export Similarity and Competitiveness: The Case of Turkey in the EU Market", *Anadolu International Conference in Economics*, Econ Anadolu 2009, Eskişehir, p. 4.

$\sum X_{j(b,c)}$: b ülkesinin c pazarına j malından toplam ihracatını ifade etmektedir.

İhracat benzerlik indeksi, “0” ile “100” arasında bir değer almaktadır. ESI=0 olması, karşılaştırılan iki ülkenin ihracat yapılarının tamamen farklı olduğunu; ESI=100 olması ise, karşılaştırılan iki ülkenin ihracat yapılarının tamamen benzer olduğunu göstermektedir.

ESI değeri ne kadar yüksek hesap edilirse, iki ülke ekonomilerinin o denli rakip veya iki ülke arasında rekabetin o denli yüksek olduğu anlamına gelmektedir.²⁷

6. Analiz Sonuçları ve Yorumlar

Türkiye ile ECO bölgesi arasında 2000–2008 dönemi dış ticaret verileri SITC-3’e göre mal grupları bazında dağılımları Tablo 4’te yer almaktadır. Her mal grubuna ait RCA değerlerinin de hesaplandığı tabloda X Türkiye’nin bölgeye ihracatını; M ise Türkiye’nin bölgeden ithalatını temsil etmektedir. Tablo yardımıyla Türkiye’nin ECO bölgesinde hangi mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu, hangi mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

Tablo 4: SITC -3’e Göre Türkiye-ECO Dış Ticaret Verileri ve Hesaplanan RCA İndeks Değerleri

	0		1		2		3		4		5		6		7		8	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
2000	129989	19877	8801,8	171	25775	185418	23934,6	980414	5553	1505	114249	14181	266413	320261	202003	8814	89807	11207
2001	128589	21917	3429	0	17524	83506	22921	825869	1337	0	120988	23808	237131	280605	312607	7816,8	68733	18157
2002	104948	85454	16889	0	10652	225149	18072	873594	749	0	163370	36866	339702	479431	300699	5571	93791	12319
2003	116332	182564	44338	3	20376	108484	26237	140343	1304,9	18	204774	33740	544618	622929	439940	10888,7	197530	21662
2004	121545	52121	40744	52700	22588	173388	59781	1559409	1945	219	246455	97042,3	824492	795989	591672	315752	247571	18157
2005	179046	63388	78980	49	25107	144422	75104	2847659	3645	64,8	379896	97678,7	976957	1417312	886802	11556	389633	23663
2006	214448	104193	127565	269	30055	215486	49080	4122987	268269	0	496986	276929,8	1194947	2513570	1085834	17717	487707	44495
2007	248846	256283	102732	16	37954	237126	35197	5403515	5397	0	579701	317409	1597809	2460085	1432607	30124	607897	70020
2008	321764	528303	101136	2	44519	205972	217400	6372335	6999	0	731914	342014	2185622	2687225	1312042	36241	770138	128385
RCA	0,69		2,81		-1,38		-3,34		5,61		1,41		0,18		3,28		2,66	

X=İhracat

M= İthalat

Kaynak:UN, United Nations Statistics Division – Commodity Trade Statistics (COMTRADE) verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

²⁷ Ali Rıza Sandalcılar, *Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın Ticari Analizi -SITC Sınıflandırılması ve Çekim Modeli Üzerine Bir Uygulama-*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış doktora tezi, Erzurum, 2010, s. 83-89.

Mal grupları bazında hesaplanan RCA indeks değerleri büyükten küçüğe doğru sıralandığında Türkiye-ECO arasında karşılaştırmalı üstünlükler ortaya çıkarılmış olur.

Tablo 5: Türkiye'nin ECO Bölgesinde Karşılaştırmalı Üstünlüğe Sahip Olduğu Mal Grupları

Sıralama	SITC Mal Grubu Nosu	SITC Mal Grubu Adı I	RCA İndeksi	
1. Sırada	4	Hayvansal, Bitkisel, Katı ve Sıvı Yağlar, Mumlar	5,61	Kar. Üst. Var
2. Sırada	7	Makineler ve Taşıt Araçları	3,28	
3. Sırada	1	İçki ve Tütün	2,81	
4. Sırada	8	Çeşitli Mamul Eşya	2,66	
5. Sırada	5	Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Ürünleri	1,41	
6. Sırada	0	Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri	0,69	
7. Sırada	6	Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar	0,18	Kar. Üst. M.S.
8. Sırada	2	Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler	-1,38	Kar. Üst. Yok
9. Sırada	3	Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler	-3,34	

Kaynak: Tablo 4'deki verilerden oluşturulmuştur.

Tablo 5'te de görüldüğü gibi Türkiye bölgede en fazla karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu mal grubu "Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar, Mumlar (4)" dir. Bu gruba ait RCA indeksi 5,61 olarak hesaplanmıştır. İkinci sırada "Makineler ve Taşıt Araçları (7)"; üçüncü sırada "İçki ve Tütün (1)"; dördüncü sırada "Çeşitli Mamul Eşya (8)"; beşinci sırada "Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Ürünleri (5)"; altıncı sırada "Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri (0)" gelmektedir. Bu gruplara ait RCA indeksleri sırasıyla (3,28); (2,81); (2,66); (1,41) ve (0,69) olarak hesaplanmıştır. Yedinci sırada "Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar (6)" grubu yer almakta ve bu grupta RCA indeksi (0,18)'dir. Bu durumda bu mal grubunda karşılaştırmalı üstünlüğün marjinal sınırlar arasında olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Sekiz ve dokuzuncu sırada "Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler (2)" ve "Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler (3)" grubu yer almaktadır. RCA indeksleri, bu mal gruplarında (-1,38) ve (-3,34) olarak hesaplanmıştır. Türkiye ECO bölgesinde bu mal gruplarında

karşılaştırmalı üstünlüğe sahip bulunmamaktadır. Bir diğer ifadeyle Türkiye bölgesinde bu mal gruplarında dezavantajlı konumda yer almaktadır.

Tablo 6: Türkiye-ECO G-L İndeksi

Yıllar	0	1	2	3	4	5	6	7	8
2000	0,27	0,04	0,27	0,05	0,43	0,22	0,91	0,08	0,22
2001	0,29	0,00	0,35	0,05	0,00	0,33	0,99	0,05	0,42
2002	0,90	0,00	0,09	0,04	0,00	0,37	0,83	0,04	0,22
2003	0,78	0,00	0,32	0,04	0,03	0,32	0,93	0,05	0,20
2004	0,60	0,87	0,23	0,07	0,20	0,57	0,98	0,70	0,14
2005	0,52	0,00	0,30	0,05	0,03	0,41	0,82	0,03	0,11
2006	0,65	0,00	0,24	0,02	0,00	0,72	0,64	0,03	0,17
2007	0,99	0,00	0,28	0,01	0,00	0,71	0,79	0,04	0,21
2008	0,76	0,00	0,36	0,06	0,00	0,64	0,90	0,04	0,29
Ortalama	0,64	0,10	0,27	0,04	0,08	0,47	0,87	0,12	0,22

Kaynak: UN, *Commodity Trade Statistics Database* (COMTRADE) verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

2000–2008 döneminde Türkiye ile ECO bölgesi arasında oluşan ticaretin EİT mi yoksa EAT mı olduğu G-L indeksi hesaplamaları ile Tablo 6’da gösterilmiştir. Buna göre, Türkiye’nin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu 5 numaralı mal grubunda G-L indeksi sürekli bir artış göstermekte ve var olan EAT, EİT’e doğru kaymaktadır. Bu mal grubunda ortalama G-L indeksi 0,47’dir. Türkiye’nin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu 1, 4, 7 ve 8 numaralı mal gruplarında ticaret EAT şeklindedir; 6 numaralı mal grubunda ortalama G-L indeksi 0,87 olarak hesaplanmış ve bu grupta ticaretin EİT şeklinde devam etmekte olduğunu göstermektedir. Türkiye’nin bölgedeki karşılaştırmalı üstünlüğünü kaybetmeye başladığı 0 numaralı mal grubunda ise G-L indeksi ortalama 0,64 olarak hesaplanmıştır, bu mal grubunda da ticaret EİT şeklinde yapılmaktadır. Türkiye’nin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığı 2 ve 3 numaralı mal gruplarında ise G-L indeksi oldukça düşük hesaplanmıştır, ticaret bu mal gruplarında EAT şekli kendini göstermektedir.

Türkiye ile ECO bölgesi arasındaki ticaret değerlendirildiğinde, Türkiye ekonomisi ile bölge ekonomileri arasında ticaretin çok büyük oranda EAT şeklinde yapıldığı ve bu durum ekonomik entegrasyonlar teorisi açısından incelendiğinde Türkiye ekonomisi ile bölge ekonomilerinin rakip ekonomiler olmaktan ziyade, tamamlayıcı ekonomiler konumunda olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 7:Türkiye-ECO İhracat Benzerlik İndeksi

ECO Ülkeleri	İran	Pakistan	Afganistan	Azerbaycan	Kazakistan	Kırgızistan	Tacikistan	Türkmenistan	Özbekistan
Türkiye	27	60	13	34	40	52	42	50	52

Kaynak: UN, United Nations Statistics Division, *Commodity Trade Statistics Database* verilerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Türkiye ile diğer ECO ülkelerinin ihracat yapılarının karşılaştırılabilmesi için ihracat benzerlik indeksleri (ESI) hesaplanmıştır. Tablo 7’de gösterilen ESI göz önüne alındığında, ECO bölgesine Türkiye’nin yaptığı ihracat sırasıyla en fazla Pakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan, Azerbaycan, İran ve Afganistan’a benzemektedir. Pazarda Türkiye’nin en güçlü rakibi Pakistan, Kırgızistan ve Özbekistan gözükmektedir.

7. Sonuç

ECO, 1985 yılında Türkiye, İran ve Pakistan arasında kurulmuş bir bölgesel ekonomik örgüttür. 1992 yılında Afganistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan’ı bünyesine dâhil ederek üye sayısını 10’a yükseltmiştir. Üye ülkeler arasında ileri düzeyde ekonomik işbirliği hedeflenmektedir. Özellikle bölgede ticaretin kolaylaştırılması ve arttırılması için yoğun gayretler gösterilmektedir.

Türkiye’nin dış ticaretinde ECO bölgesinin önemi her geçen gün artmaktadır. 2000 yılında Türkiye’nin toplam ihracatı içinde ECO ülkelerinin payı %3,15 iken, bu oran 2008 yılında %4,73’e ulaşmıştır. Benzer durum ithalat için de söz konusudur. 2000 yılında %2,83 olan oran, 2008 yılında %6,55’e yükselmiştir. Yıllar itibarıyla Türkiye’nin ihracat ve ithalatındaki artış da göz önüne alındığında, ECO ülkelerinin paylarındaki artış daha fazla önem arz etmektedir.

SITC yardımıyla yapılan analizlerde Türkiye’nin ECO bölgesinde altı mal grubunda karşılaştırmalı üstünlüğünün bulunduğu, iki mal grubunda karşılaştırmalı üstünlüğünün bulunmadığı ve bir mal grubunda ise karşı-

laştırmalı üstünlüğün marjinal sınırlar arasında kaldığı tespit edilmiştir. Karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olunan mal grupları sırasıyla “Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar, Mumlar (4)”; “Makineler ve Taşıt Araçları (7)”; “İçki ve Tütün (1)”; “Çeşitli Mamul Eşya (8)”; “Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Ürünleri (5)”; “Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri (0)”dir. Karşılaştırmalı üstünlüğün bulunmadığı mal grupları ise “Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler (2)” ve “Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler (3)”dir. Karşılaştırmalı üstünlüğün marjinal sınırlar içerisinde olduğu mal grubu “Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar (6)”dir.

Diğer yandan bölge ülkeleri ile yapılan ticaretin ağırlıklı olarak daha çok EAT şeklinde olması, bu ülkeler ile Türkiye arasındaki entegrasyonun tamamlayıcı ekonomiler arasındaki entegrasyona örnek teşkil ettiğini göstermektedir. Bu bakımdan bölge içinde ticaretin geliştirilmesinin daha çok tarifelerin indirilmesi ekseninde olması yerine, ülkelerin gelir artışlarına bağlı bir seyir izlemesi muhtemeldir.

Genel anlamda Türkiye bu ülkelere mamul mallar ihraç etmektedir. Bu malların katma değerinin hammaddelere göre daha yüksek olduğu ifade edilebilir. Ancak mamul mal üretiminde Türkiye’nin diğer dünya ülkeleri ile rekabet halinde olması, bu malların ECO bölgesine ihracatını da etkileyecektir.

Sonuç itibarıyla ECO bölgesine dâhil ülkeler arasındaki ticaretin geliştirilebilmesi için, özellikle sanayi ve teknoloji alanında işbirliğinin ileri götürülmesi ve böylece üye ülkelerin ekonomik yapıları ve üretimlerinin çeşitlendirilmesi ile gelir seviyelerinin artırılmasının yararlı olacağı ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

- Altay, Hüseyin. “Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi Kapsamında Türk Endüstrilerinin Avrupa Birliği (15) Pazarındaki Rekabet Gücü Düzeylerinin İncelenmesi: 1995–2007”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 21, Ağustos 2008, s. 215-239,
- Aynagöz Çakmak, Özge. “Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler ve Rekabet Gücü: Türkiye Tekstil ve Hazır Giyim Endüstrisi Üzerine Bir Uygulama”, *Ege Akademik Bakış*, Ege Üniversitesi C. 5, S. 1–2, Ocak-Temmuz 2005, s. 65–76.
- Balassa, Bela. “Trade Liberalization and Revealed Comparative Advantage”, *The Manchester School*, No. 33, 1965, p. 99–123.
- Carbaugh, Robert J. *International Economics*, Tenth Edition, Thomson South Western, USA, 2005.
- Çakmak Aynagöz, Özge and Şiir Yılmaz. “The Dynamic Effects of Economic Integration: A Comparative Study on the Competitive Power of Turkey and EU-8”, *The European Trade Study Group (ETSG)*, April 2008, (<http://www.etsg.org/ETSG2008/Papers/Yilmaz.pdf>, E.T: 26.08.2009)
- Çelik, Kenan. *Uluslararası İktisat*, 4. Baskı, Murathan Yayınevi, Trabzon, 2008.
- Dunn, Robert M. and John M. Mutti. *International Economics*, 6th Edition, Routledge, New York, 2004.
- ECO Sekreteryası, <http://www.ecosecretariat.org>, Erişim: 24.05.2010
- ECO Ticaret Anlaşması, <http://www.ecosecretariat.org>, Erişim: 24.05.2010
- ECO Gümrük Konularında Karşılıklı Yönetimsel Yardımlaşma Anlaşması, <http://www.ecosecretariat.org>, Erişim: 01.06.2010
- ECO Transit Taşımacılık Çerçeve Anlaşması, <http://www.ecosecretariat.org>, Erişim:01.06.2010
- Erlat, Güzin and Seda Ekmen. “Export Similarity and Competitiveness: The Case of Turkey in the EU Market”, *Anadolu International Conference in Economics*, EconAnadolu 2009, Eskişehir.

- Ersungur, Mustafa, Alaattin Kızıltan ve Kerem Karabulut. "Türkiye İle Diğer Türk Cumhuriyetlerinin Ekonomik İlişkilerinin Analizi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 14, S. 35, Erzurum, 2007, s. 285-310.
- Eşiyok, B. Ali. "Türkiye Ekonomisinin Rekabet Gücündeki Gelişmeler ve Faktör Kullanım Yoğunluklarına Göre Dış Ticaretin Yapısı", *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, C. 44, S. 514, 2007.
- Finger, J.M. and M.E. Kreinin. "A Measure of Export Similarity and Its Possible Uses", *Economic Journal*, Number: 89, 1979, p. 905-912.
- Gönel, Feride Doğaner. "Tekstil Sektöründe Endüstri İçi Ticaret", (<http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/tekstilsayi21.doc>, Erişim: 25.08.2009)
- Gürpınar, Koray ve Mehmet Barca. "Türk Mobilya Sektörünün Uluslararası Rekabet Gücü Düzeyi ve Nedenleri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, C. X, S. 1, 2008.
- Işık, Orhan. "Trade Facilitation and Trade Development Strategy: ECO Experience", *UNCTAD, Expert Meeting on Trade Facilitation as an Engine for Development*, Geneva, 21-23 September 2005.
- Kızıltan, Alaattin ve Ali Rıza Sandalcılar. "Türkiye-Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Arasındaki Potansiyel Ticaret: Çekim Modeli Yaklaşımı", *II. Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu*, 28-30 Mayıs 2010, Sakarya.
- Krugman, Paul R. and Maurice Obstfeld, *International Economics Theory and Policy*, Sixth Edition, Addison-Wesley World Student Series, USA, 2003.
- Liesner, H. H. "The European Common Market and British Industry", *Economic Journal*, Number: 68, 1958, p. 302-316.
- Marques, Helena. "Trade Similarities Between Eastern and Southern Europe: Opportunities or Competition?", *The Estey Centre Journal of International Law and Trade Policy*, Vol. 3, No. 2, 2002 Canada, p. 199-221,
- Sandalcılar, Ali Rıza. *Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın Ticari Analizi -SITC Sınıflandırılması ve Çekim Modeli Üzerine Bir Uygulama-*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış doktora tezi, Erzurum, 2010.

- Seyidoğlu, Halil. *Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük*, 3. Baskı, Güzem Can Yayınları, İstanbul, 2002.
- Seyidoğlu, Halil. *Uluslararası İktisat*, 3. Baskı, Can Yayınları, İstanbul 2002.
- Şimşek, Nevzat, Dilek Seymen ve Utku Utkulu. “Turkey’s Competitiveness in the EU Market: A Comparison of Different Trade Measures”, *European Trade Group, 9th Annual Conference*, Athens University of Economics and Business, 2007.
- Şimşek, Nevzat ve Said Azizullah Sadat. “ECO Pazarında Türkiye:1997–2005 Dönemi Rekabet Gücü Analizi”, *Sosyoekonomi*, Hacettepe Üniversitesi Yayını, Temmuz-Aralık 2009.
- Tahir, Pervez. “Prospects of Economic Integration among the ECO Countries”, *The Pakistan Development Review*, Vol: 43, No: 4, Part: II, Winter 2004, pp. 913-923.
- TÜİK. *Dış Ticaret İstatistikleri ve Endeksleri*, Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi–2, TÜİK Matbaası, Ankara, Ocak 2008.
- TÜRKSAM. Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi, <http://www.turksam.org/tr/a1372.html>, Erişim:23.08.2009.
- Utkulu, Utku. *Türkiye’nin Dış Ticareti ve Değişen Mukayeseli Üstünlükler*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2005.
- Üstünel, Besim. *Milletlerarası İktisadi Birleşme Teorisi*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1960.